

МЕТРОЛОГІЯ. НУМІЗМАТИКА

М. Ф. Котляр

ГРОШОВИЙ РИНОК ГАЛИЦЬКОЇ РУСІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIV — ПЕРШОЇ ЧВЕРТІ XV ст.

Грошове господарство Галицької Русі досліджено в нумізматичній літературі в найбільш загальних рисах. По суті намічено лише основні одиниці галицькоруського грошового обігу, та й то скоріше за аналогіями з сусідніми землями, ніж на підставі вивчення конкретних особливостей цього обігу. Питання ж грошової лічби, співвідношень між номіналами на ринку зовсім не розроблені, що зв'язано насамперед з нечисленністю писемних джерел, зокрема з відсутністю документального матеріалу, необхідного для вивчення грошового господарства (рахунків монетного двору та ради міста, митних книг, податкових описів тощо). До того ж поза увагою дослідників залишився такий важливий засіб вивчення грошового обігу, як аналіз монетних скарбів. Монетні скарби становлять важливе, а часто і єдине джерело вивчення монетного обігу феодальних держав.

Скарби монет, якщо не рахувати тих, що збиралися протягом довгого часу, є начебто застигли моделі грошового обігу того дня, коли скарб був захований. Зрозуміло, що чим більше скарбів знайдено на певній території, тим повнішу уяву можна скласти про особливості її грошового господарства.

Існуючий фонд речових та документальних джерел, незважаючи на його бідність та суперечливість, дав нам можливість накреслити картину фінансового господарства Галицької Русі, систему грошової лічби, а для початку XV ст. — встановити справжні співвідношення між номіналами її грошового обігу. Для цього були використані міські книги Львова і Перемишля, судові та рахункові книги, які, на жаль, збереглися лише у фрагментах. Специфіка записів цих єдиних систематичних джерел робить їх придатними для нумізматичного дослідження галицькоруської економіки кінця XIV — початку XV ст., бо в

них зафіксовані назви монет та лічильних одиниць, що вживалися на грошовому ринку.

При складанні топографії галицькоруських монет виявилось, що із загальної кількості знахідок (44) менше половини було виявлено на території самої Галицької Русі, решта — у різних, часто дуже віддалених один від одного пунктах сусідніх земель. Це можна пояснити широкими міжнародними зв'язками Львова та інших галицькоруських міст і відповідною участю монет Галицької Русі в грошовому обігу економічно зв'язаних з нею територій¹.

У власному ареалі, тобто на території самої Галицької Русі, галицькоруські монети були в обігу завжди разом з іноземними монетами: у другій половині XIV ст. — з празькими грошами, а на початку XV ст. — ще й з польськими напівгрошами. На території Галицької Русі зовсім не відомі скарби другої половини XIV — першої чверті XV ст. без місцевих монет.

Монети загарбані Польщею в 1349 р. Галицької Русі випускались з початку 50-х років XIV ст. до 1414 р.² При Казимірі III (1333—1370), Людовику Угорському (1370—1382) та правителі Галицької Русі Людовику Владиславі Опольському (1372—1378) карбувались високопробні руські напівгроші (проба срібла 875) та мідні денарії. Владислав Ягелло (1386—1434) випускав руські напівгроші недовгий час і замінив їх низькопробними львівськими напівгрошами (проба срібла 500)³. Останні за метрологічними характеристиками не відрізнялися від сучасних їм польських срібних напівгрошів того ж короля тоді як руські напівгроші, що передували їм, завжди мали набагато вищу пробу, ніж польське монетне срібло. Таким чином при Владиславі Ягелло не тільки було припинено випуск мідної монети та змінені типи срібних монет, а й зникла різниця в якості металу між галицькоруськими та польськими напівгрошами. Оскільки Владислав Ягелло почав карбувати свої галицькоруські монети приблизно на рубежі XIV та XV ст., ми розглянемо стан грошового ринку Галицької Русі за двома періодами: 1) друга половина XIV ст., тобто до появи монет Ягелла, і 2) перша чверть XV ст.

¹ Див. про це детальніше: Н. Ф. Котляр. Проблемы и основные итоги исследований монет Червоной Руси XIV—XV вв.—Нумизматика и сфрагистика, т. 2, К., 1965; його ж, Монеты Червоной Руси в денежном обращении Польского государства в XIV—XV вв.—Нумизматика и эпиграфика, т. 5, М., 1965.

² Н. Ф. Котляр. К истории Львовского монетного двора во второй половине XIV и начале XV в.—Тезисы докладов на Юбилейной научной сессии Государственного Эрмитажа (1764—1964), секционные заседания, октябрь 1964. Л., 1964, стор. 100—101.

³ Метрологічні дані галицькоруських, польських та чеських срібних монет XIV—XV ст. див. у кн. F. Piekosiński. O monecie i stopie menniczej w Polsce w XIV i XV wieku. Kraków, 1878, стор. 214, 215.

Самі по собі грошові скарби дають можливість виявити лише кількісні співвідношення між монетами, що були в обігу, встановити перевагу (знов-таки кількісну) на ринку одних монет та рідкісність інших. Проте, аналізуючи матеріал скарбів, не можна зрозуміти систему грошової лічби, виявити реальну вартість грошей. Тільки одночасне вивчення речових (тобто, монетних) знахідок і документальних пам'яток може дати досліднику реальні уявлення про грошове господарство віддалених часів.

Грошовий ринок Галицької Русі другої половини XIV ст.

Цей період представлений бідним речовим матеріалом: трьома скарбами (див. в «Додатку» № 2, 3 та 6) і кількома окремими знахідками монет (№ 5, 7, 12 та 13).

Важко встановити час нагромадження трьох згаданих скарбів: в двох, описаних публікаторами досить детально (№ 2 та 3), разом з галицькоруськими монетами були празькі гроші Яна I (1310—1346) та Карла I (1346—1378). Проте останні могли знаходитись в обігу десятки, а то і сотні років, тому важко знайти такі монети задовільної збереженості — вони стерлися внаслідок довгого вживання.

Тут варто згадати застереження В. Л. Яніна проти зловживання терміном «довгочасне нагромадження»: повторення складу багатьох монетних скарбів вказує лише на те, що вони дійсно відбивають грошовий обіг тих часів, у які були заховані⁴, — навіть незважаючи на наявність у них дуже раних монет. Тому не можна механічно встановлювати час нагромадження скарбу за датами його старшої та молодшої монет: у кожному конкретному випадку цей спосіб вимагає коректив.

В усіх трьох скарбах були лише галицькоруські монети та празькі гроші. Зовсім відсутні у скарбах польські срібні монети, хоч галицькоруські писемні джерела зрідка згадують про них.

Колекція Львівського державного історичного музею містить празькі гроші, обрізані за ваговими нормами сучасних їм галицькоруських напівгрошів, що дає підстави припустити, що обрізані гроші були знайдені у різний час на території Галицької Русі. З обрізаними ж празькими грошами ми зустрічаємось у одному з найбільших відомих скарбів з галицькоруськими монетами — Кугурештському, що був знайдений у Молдавії в 1957 р. (№ 11).

⁴ В. Л. Янін. Денежно-весовые системы русского средневековья. М., 1956, стор. 67.

У двох скарбах другої половини XIV ст. (№ 2 та 3) було виявлено празькі гроші та галицькоруські напівгроші, у одному — лише галицькоруські напівгроші.

Основні номінали грошового обігу
Галицької Русі
другої половини XIV ст.

Місцеві монети

Руські напівгроші (срібло, проба приблизно 875): Казіміра III (1333—1370), Владислава Опольського (1372—1378), Людовика Угорського (1370—1382).

Руські денарії (мідь): Казіміра III, Владислава Опольського, Людовика Угорського.

Іноземні монети

Празькі гроші (срібло, проба від 845 до 938): Вацлава II (1278—1305), Яна I (1310—1346), Карла I (1346—1378).

Виходячи лише із складу скарбів, можна було б зробити висновок, що грошовий ринок Галицької Русі другої половини XIV ст. знав лише дві срібні монети: руські напівгроші та празькі гроші. Вони мирно співіснували в обігу, що пояснюється їх високопробністю (обидві монети карбувались з чистого, за технічними уявленнями тих часів, срібла). Завдяки цьому руський напівгріш легко укладався в метрологічну систему празького гроша⁵. В обох скарбах другої половини XIV ст. з переліченими монетами (№ 2 та 3) празькі гроші кількісно переважали над галицькоруськими срібними монетами. Проте цього не досить, щоб зробити висновок, що саме празькі гроші були основною монетою грошового ринку Галицької Русі.

У розглядуваний період празькі гроші були для місцевого населення більш звичною та авторитетною монетою, ніж галицькоруська, яка карбувалась порівняно короткий час. Через це празькі гроші могли нагромаджуватися більш охоче, ніж галицькоруські напівгроші, що призводило до переважання перших у монетних скарбах. Пройшло, мабуть, кілька десятків років, перш ніж місцеве населення почало довіряти галицькоруському монетному сріблу так само, як празьким грошам. В

⁵ При торговельних угодах співвідношення між цими монетами встановлювалось досить просто — шляхом простого зважування. При цьому не потрібно було спочатку вираховувати кількість чистого срібла в монеті, як це робилось при порівнянні низькопробних польських напівгрошів з празькими грошами.

галицькоруських скарбах першої половини XV ст. празькі гроші зустрічаються вже рідше.

В скарбах другої половини XIV ст. серед руських напівгрошів переважають монети Людовика: на 240 монет двох скарбів (№ 2 та 3) їх налічувалось близько 90. Кількість монет Казіміра III та Владислава Опольського важко встановити, бо точний склад Глибоцького скарбу (№ 6) невідомий.

Майже половину усіх знахідок становлять мідні руські денарії. Вони зустрічаються лише у містах, головним чином у самому Львові (№ 12 та 13), а також у давній столиці Галицької Русі — Галичі (№ 5). Знахідки цих монет за межами міст невідомі, що можна пояснити тільки тими платіжними функціями, які руські денарії виконували: були дрібними розмінними монетами у повсякденному міському житті. Міська мідна монета — явище незвичне для Європи XIV ст. Польща ще протягом майже трьох століть не знала монетної міді, у Франції вона з'явилась у кінці XIV ст., а в Німеччині лише на початку XVIII ст. Мідні монети, що народжувались як міські, а не державні гроші, красномовно свідчать про бурхливе зростання економічної могутності великих міст (у даному випадку міст галицькоруських), про такий інтенсивний розвиток внутрішньої міської торгівлі, при якому звичайні платіжні засоби виявились недостатніми для задоволення її потреб.

Від другої половини XIV ст. збереглась єдина міська книга — львівська судова за 1382—1389 рр.⁶ Але за нею не можна встановити конкретні співвідношення між номіналами обігу, хоч вона дає можливість скласти уявлення про грошовий ринок у цілому, зокрема визначити, які реальні монети криються за латинськими їх назвами. На сторінках цієї книги можна знайти багато різноманітних грошових найменувань, під однією частиною яких слід розуміти рахункові одиниці, а під іншою — реальні монети.

На загарбаній польськими феодалами Галицькій Русі грошову лічбу вели за двома системами: місцевою — галицькоруською та занесеною ззовні — польською. Єдиної лічильної одиниці грошове господарство Галицької Русі не знало. На грошових ринках Польщі та Чехії в другій половині XIV — першій половині XV ст. для лічби грошей застосовувалась величина, яку звали гривною (tagca⁷). Вона дорівнювала в Польщі 48 монетам, а у Чехії — 60. В обох названих країнах у той же час була відома інша лічильна одиниця — копа (sexagena), яка відповідала 60 якимось предметам (тому для

⁶ Najstarsza księga miejska, 1382—1389. Lwów, 1892 (далі — Księga..., 1382—1389).

⁷ Тут і далі у дужках подано латинські актові назви монет та лічильних величин.

Чехії вона була синонімом гривни), але на їх території вона вживалась, як правило, поза сферою грошових розрахунків. На галицькоруському ж ринку паралельно вживалися і гривна, і копа. Якщо виходити із записів актової книги 1382—1389 рр., у другій половині XIV ст. на Галицькій Русі гривна для лічби грошей правила частіше від копи.

Термін «гривна» в другій половині XIV ст. вживався звичайно у чистому вигляді, без будь-яких уточнень: він і без них був ясний для сучасників. Однак поруч з гривною книга кілька разів називає «гривну руської лічби» (*marca ruthenicalis pagamenti*)⁸, «гривну львівської лічби» (*marca lemburgensis pagamenti*), а також «польську гривну» (*marca polonicalis pagamenti*)⁹.

Ми знаємо, що польська лічильна гривна об'єднувала 48 тих чи інших предметів, у даному разі монет; особливі ж руські або львівські лічильні гривни науці невідомі. Можна було б припустити, що на Галицькій Русі руською гривною іменували копу, яка міцно там закріпилась у грошовій лічбі¹⁰. Але поруч з гривною у львівській актовій книзі 1382—1389 рр. згадується й копа. Можливо, що термін «гривна руської (львівської) лічби» можна тлумачити як «гривна, рахована на руські (львівські) гроші». Проте відомі нам документи не дають змоги скласти ясні уявлення про гривну та копу, залишаючи чимало загадок. У деяких документах з копою навіть пов'язується поняття ваги (наприклад, у галицькоруській закладній 1405 р. названо копи «руської ваги»)¹¹.

Копа не мала дрібних фракцій, гривна ж ділилась на чотири фертони (*ferto*), по-польському вярдунки, кожний з яких дорівнював 12 грошам. Як складова частина гривни фертон дуже часто згадується на сторінках книги 1382—1389 рр. У свою чергу, фертон ділився на шість скойців (*scotus*), по два гроші в кожному¹². В описуваний час скойці фігурують у документах рідко, розрахунки звичайно провадилися у копах, гривнах, фертонах і, зрозуміло, в конкретних монетах, до характеристики яких ми й переходимо.

Найчастіше у львівській книзі 1382—1389 рр. зустрічається «гріш» (*grossus*) — або без вказівки, який саме, або з нею. На сторінках цієї книги названі «широкі гроші» (*grossi lati*)¹³, «малі гроші» (*grossi parvi*)¹⁴ та «загальновживані гроші»

⁸ Księga..., 1382—1389, стор. 37, 74 (двічі).

⁹ Там же, стор. 27, 35, 44.

¹⁰ В українській грошовій лічбі пізніших часів копа займала головне місце.

¹¹ Akta grodzkie i ziemskie. Lwów, 1872, стор. 20.

¹² Відомості з польської монетної метрології див. у кн.: М. Gutowski. Podręcznik numizmatyki polskiej. Kraków, 1914, стор. 284.

¹³ Księga..., 1382—1389, стор. 22, 32, 76, 83.

¹⁴ Там же, стор. 5, 31, 35, 70, 79, 89, 111, 120.

(grossi usuali)¹⁵. За цими термінами ховаються реальні монети, для розшифровки яких ми звернулись до тієї ж книги.

Почнемо з запису 1387 р.: «Eodem die Nicolaus faber de Wysewassir super hereditates Kreze relicte Peschonis fabri III marcas grossorum usualium cum XX latis grossis interdixit»¹⁶. («У той же день коваль Ніколай з Висевасіра запропонував три гривни загальновживаної монети та двадцять широких грошів за спадщину Крези, вдови ковалья Песхона»).

Широкі гроші — безумовно, празькі гроші. Під таким найменуванням вони значаться в численних європейських документах XIV—XV ст. Можна припустити, що «загальновживана монета», «загальновживані гроші», які найчастіше називає актові книги, — синонім терміна «руські напівгроші». Наше припущення переходить у певненість завдяки свідотву того ж джерела. У суміжних записах одного дня (18 листопада 1384 р.) згадуються «IX marcas grossorum usualis pecunie» (№ 210) та «IV^{1/2} marcis grossorum monete polonialis» (№ 211)¹⁷. Звідси виходить, що usualis pecunia (загальновживана монета) не еквівалентна moneta polonialis (польській монеті), інакше не було б рації відділяти їх одну від одної у тексті.

Із складу скарбів нам уже відомо, що галицькоруський обіг не знав інших монет, крім празьких грошів та руських напівгрошів. Тому відкритим залишається питання про «малі гроші» (grossi parvi) львівської актові книги. У Польщі кінця XIV ст. так називали польські напівгроші, але відсутність знахідок останніх на Галицькій Русі у другій половині XIV ст. та дуже рідкі згадки про них в документах останньої не дають змоги визнати «малі гроші» львівської книги 1382—1389 рр. «напівгрошами польськими»¹⁸.

Отже, дослідження складу монетних скарбів та аналіз писемних джерел приводять до висновку, що руські напівгроші переважали на грошовому ринку Галицької Русі другої половини XIV ст. Вживались також празькі гроші. Польські напівгроші були, мабуть, відомі, але не займали помітного місця в обігу. Золоті монети, які в той час почали поширюватися в

¹⁵ Księga..., 1382—1389, стор. 26, 29, 32, 33, 47, 54, 57, 60, 68—77, 80—83, 90—93, 100, 107, 113, 120.

¹⁶ Księga..., стор. 76. Тут і далі переклади з латинської мови зроблені автором. При тлумаченні текстів враховані місцеві особливості «чорної» латини. Привертає увагу факт виплати суми в якісно різних монетах. Можливо, що це трапилось випадково: коваль Ніколай запропонував ті монети, які мав, але не виключена можливість, що частину суми було необхідно внести авторитетними празькими грошами.

¹⁷ Księga..., 1382—1389, стор. 32.

¹⁸ Відшукуючи конкретну монету для терміна «малий гріш», ми могли б запропонувати згадані вище обрізані празькі гроші (за нормами галицькоруських) з колекції Львівського музею та з Кугурештського скарбу (№ 11 у «Додатку»), не наполягаючи на цій версії, але намагаючись знайти назву для даної нумізматичної реалії.

Західній Європі, на галицькоруському ринку не вживалися. Лише один раз в актовій книзі Львова згадано золотий флорін¹⁹.

Грошовий ринок Галицької Русі першої чверті XV ст.

Даний період представлений сімома монетними скарбами на галицькоруській території. Це небагато, якщо врахувати, що емісія руських монет від імені Владислава Ягелла за обсягом переважала всі попередні, разом узяті. Руські монети Ягелла знаходять у Польщі і Молдавії, на Волині і Поділлі, але на самій Галицькій Русі вони зустрічаються не часто. Однак скарби першої чверті XV ст., незважаючи на їх нечисленність, дуже красномовні. За складом вони досить одноманітні: у чотирьох (№ 1, 10, 14 та 15 у «Додатку») були тільки монети Владислава Ягелла (галицькоруські та польські), у двох (№ 4 та 8) — Ягелла та чеського короля Вацлава III (IV) (1378—1419); лише в одному скарбі виявлено монети попередньої емісії — руські напівгроші Владислава Опольського, та й ті разом з монетами Ягелла. Такі ж за складом і волинські скарби того часу²⁰. Грошовий ринок Волині, яка не знала власної монети, частково обслуговувався галицькоруськими срібними напівгрошами.

Основні номінали грошового обігу Галицької Русі першої чверті XV ст.

Місцеві монети

Руські напівгроші (срібло, приблизно проба 875) Владислава Ягелла (1386—1434). Львівські напівгроші (срібло, приблизно проба 500) Владислава Ягелла.

Іноземні монети

Польські напівгроші (срібло, проба від 312 до 500) Владислава Ягелла.

Празькі гроші (срібло, приблизно проба 624) Вацлава III (IV) (1378—1419).

На ринку оберталась певна кількість монет, характерних для попереднього періоду: руські напівгроші та празькі гроші другої половини XIV ст. Проте згадані вище скарби, з огляду

¹⁹ Księga..., 1382—1389, стор. 99.

²⁰ Луцьк (без року), знахідка «руського напівгроша львівського карбування». — Г. Б. Федоров. Топографія складов с литовськими слитками и монетами. — КСИИМК, вип. XXIX, 1949, стор. 73; Пулганов, Луцький р-н Волинської обл., 1897. Скарб складався з празьких грошів Вацлава III (IV), литовських денаріїв та руського напівгроша Владислава Ягелла. — Wiadomości puzimzmatycznno-archeologiczne, 1897, стор. 332, та інші скарби.

на їх одноманітність, дійсно відбивають грошовий збіг Галицької Русі першої чверті XV ст. Із складу цих скарбів виходить, що за Владислава Ягелла на галицькоруському грошовому ринку відбулися серйозні зміни — в обігу з'являються польські монети. Вони знайдені у складі п'яти скарбів (№ 4, 8, 10, 14 та 15) з семи. Якщо спиратись на скарби № 4, 8 та 10 (лише в них відома кількість як польських, так і галицькоруських монет), то можна дійти висновку, що польські напівгроші Ягелла на ринку Галицької Русі першої чверті XV ст. відігравали принаймні таку саму роль, як місцеві напівгроші. Позначилось проведення польським урядом політики ліквідації відокремленості галицькоруської монетної системи.

Замість колишнього двомонетного (тобто з двома основними монетами обігу — руськими напівгрошами та празькими грошами) грошовий ринок Галицької Русі в першій чверті XV ст. стає тримонетним: з'явилися польські напівгроші Владислава Ягелла, провідником яких були метрологічно їм ідентичні львівські напівгроші цього короля. Зменшилось значення руських напівгрошів Ягелла та празьких грошів всіх емісій, зникли руські напівгроші Казіміра III, Людовика та Владислава Опольського — проявилась дія відомого закону грошового обігу Коперніка — Грешема, згідно з яким гірша монета витісняє кращу.

Уважне ознайомлення із змістом міських книг Львова за 1404—1426 рр.²¹ та Перемишля за 1402—1445 рр.²² показує, що частина закономірностей грошового ринку Галицької Русі, характерних для другої половини XIV ст., продовжувала діяти і в першій чверті XV ст. Грошова лічба, наприклад, як і раніше, мала двоїстий характер (лічильними одиницями залишались як копи, так і гривни), проте, наперекір процесові ліквідації автономії монетної системи Галицької Русі, місцева лічильна одиниця — копа — навіть витіснила гривну з рахунку грошей. У документах початку XV ст. копа фігурує незрівняно частіше від гривни (за даними львівських прибутково-видаткових книг, співвідношення між ними становило 1:20 і більше). Характерно, що в цей час при згадці назви «гривна» спеціально додається — «польська». Монети на польські гривни звичайно лічили у випадках поїздок львівських офіціальних осіб у справах міста на захід, частіше за все у Польщу²³. Прикладом може служити запис 1415 р.: «Dominus Iohannes Tolmacz in reyssa versus Cracoviam exposuit IX marcas polonicalis»²⁴. («Пан тов-

²¹ Księga przychodów i rozchodów miasta, 1404—1414. Lwów, 1896 (далі — Księga..., 1404—1414); Księga przychodów i rozchodów miasta, 1414—1426. Lwów, 1905 (далі — Księga..., 1414—1426).

²² Księga ławnicza, 1402—1445. Przemyśl, 1936.

²³ Księga..., 1404—1414, стор. 53, 57, 63; Księga..., 1414—1426, стор. 9, 97, 102.

²⁴ Księga..., 1414—1426, стор. 16.

мач (міський перекладач, що часто виконував посольські функції.— М. К.) Іоганн у поїзді до Кракова витратив 9 польських гривен»).

Зустрічається мішана грошова лічба. В одних випадках «кругла» сума вказується у копах, решта — у фертонах, фракціях гривен. Звичайними є записи такого роду: виплачено суму в 10 кіп, 3 фертони та 4 гроші²⁵. Вживання фертонів при копах було викликане тим, що копа, через відсутність поділу на складові частини, не зручна для лічби грошей, якщо мова йшла про невеликі суми. Тому фертон правив за фракцію копи, тим більше, що він становив її п'яту частину (12 грошів). В інших випадках частина суми, звичайно більша, сплачувалась копами, лишок — гривнами. В запису 1405 р. згадана сума в 44 копи без половини польської гривни²⁶. Найяскравішим прикладом змішаного способу грошової лічби є зафіксований у львівській книзі випадок із збиранням податків з майна: оцінку останнього зроблено у копах, а розмір податку вказано у гривнах²⁷.

Галицькоруська грошова реформа Владислава Ягелла (з повним правом ми називаємо так емісію низькопробних львівських напівгрошів) викликала значні зміни не тільки у грошовій лічбі, але й у структурі самого обігу.

Празькі гроші згадуються в документах частіше, ніж дотепер, проте не завжди як реальна монета. В умовах постійного зниження вартості польських та низькопробних львівських напівгрошів празькі гроші, які продовжували залишатися високопробними, все більше перетворювались на еквівалент, лічильну одиницю, на яку можна було спиратися при великих торговельних операціях. Часто зустрічаються записи такого роду: виплачено... кіп (рідше — гривен) широких, тобто празьких грошів, у рахунок яких було дано малі, тобто польські (і, можливо, львівські) напівгроші²⁸. Щоб прирівняти низькопробні польські напівгроші до високопробних празьких, доводилось доплачувати певну кількість перших до суми, визначеної за офіційним курсом. Не випадково польські документи цього часу знають термін «доплата» (*additio*), яка звичайно встановлювалась на лічильну одиницю — копу чи гривну.

Неминуча для хаотичних грошових ринків Європи система доплат, безперечно, не підлягала розголошенню: протягом розглядуваного нами періоду, починаючи з правління Казіміра III, польський уряд неодноразово забороняв *additio*. Можна не сумніватися в тому, що й на Галицькій Русі, грошовий ринок

²⁵ Księga..., 1404—1414, стор. 7.

²⁶ Там же, стор. 9.

²⁷ Там же, стор. 34.

²⁸ Там же, стор. 18, 39 та ін. З документів першої половини XV ст. відомо, що в той час малими грошами називали польські та, певно, метрологічно подібні їм львівські напівгроші.

якої на рубежі XIV—XV ст. зливається з польським, доплати мади місце. Проте, відомі нам галицькоруські писемні джерела мовчать про *additio*, якщо не рахувати єдиного документа, який ми наводимо нижче. На нашу думку, він свідчить про те, що доплати на Галицькій Русі провадилися, хоч лаконічність і унікальність тексту не дають упевненості в запропонованому автором тлумаченні: «*Item Nichahel Schobir tenetur... VI marc. ad festum Iohannes Baptiste proqualibet sexagenam unam marcam grossorum pragensium*»²⁹. («Також Михайло Схобір винен до свята Іоанна Хрестителя шість кіп, відповідно за кожную копу [можна взяти] одну гривну празьких грошів»).

Не слід розуміти буквально свідцтво джерела: адже копа (60) польських напівгрошів не могла врівноважити гривну (48) празьких. Гривна найгірших празьких грошів, що були в обігу в цей час (карбування Вацлава III (IV), коштувала приблизно вдвоє дорожче копи найкращих польських, або львівських, напівгрошів³⁰. Отже, в даному випадку мова може йти лише про подвійну копу, тобто про 120 польських (або львівських) напівгрошів. Звідси — один празький гріш на грошовому ринку Галицької Русі першої чверті XV ст. дорівнював двом з половиною польським, або львівським, напівгрошам.

У нашому випадку доплата виразилась у тому, що за гривну празьких грошів було дано подвійну копу польських (львівських) напівгрошів. Можливо, що при розрахунках на копу або гривну завжди брали подвійну кількість як галицькоруських, так і польських напівгрошів, оскільки коефіцієнтом був празький гріш. Напевно, встановлене нами співвідношення між польськими (львівськими) напівгрошами та празькими грошами діяло протягом короткого проміжку часу: навряд чи воно могло бути стійким для метрологічно різнорядних монет. Інакше порівнювали б між собою окремі монети, а не встановлювали доплату на цілу лічильну одиницю. В Польщі, наприклад, з 1401 по 1405 р. *additio* зросла з 12 до 20 польських напівгрошів на подвійну гривну (тобто на 96 таких монет) при порівнянні їх з празькими³¹.

Власне, празький гріш — єдина конкретна монета, названа на сторінках міських книг Галицької Русі першої чверті XV ст. Місцеві львівські напівгроші згадані лише в кількох випадках³². Звичайно суми вказувались в безіменних грошах (тобто

²⁹ Księga ławnicza, 1402—1445. Przemysł, 1936, стор. 47 (1407 р.).

³⁰ Празькі гроші, що перебували в обігу в той час, важили від 3 до 3,8 г, при пробі срібла від 624 до 938, польські ж напівгроші Владислава Ягелла важили лише 1,5—1,58 г при більш низькій якості металу: проба від 312 до 500 (F. Piekosiński, вказ. праця, стор. 214—217).

³¹ F. Piekosiński, вказ. праця, стор. 228—230.

³² Księga..., 1404—1414, стор. 18, 19; Księga..., 1414—1426, стор. 9; Księga ławnicza, 1402—1445, стор. 7, 13, 37.

лічильних), за якими стояли абсолютно реальні львівські, або польські, напівгроші. З документів першої чверті XV ст. повністю зникає термін «загальновживана монета» (*rescipia usualis*), яким раніше позначали місцеву монету,—більше в ньому немає потреби, так само як більше немає якісної різниці між місцевими (львівськими) та іноземними (польськими) напівгрошами. У першій чверті XV ст. високопробні руські напівгроші були майже повністю витіснені з обігу низькопробними монетами, що підтверджується складом скарбів цього часу, у яких руські напівгроші переважають і над львівськими, і над польськими напівгрошами.

Співвідношення між руськими та польськими (або львівськими, їм ідентичними) напівгрошами встановлюємо з документа 1405 р., згідно з яким село було віддане в заставу «in tredecem sexagenis numeri et ponderis Ruthenicalium, videlicet in decem sexagenis parvorum grossorum et in tribus sexagenis latorum grossorum»³³ («за тринадцять кіп лічби та ваги руських, відповідно за десять кіп малих (польських.— М. К.) та три копи широких грошів»).

Вище ми визначили курс широкого (празького) гроша по відношенню до польського напівгроша, як 1 : 2,5. Виходячи з припущення, що на лічильну копу йшла подвійна кількість як галицькоруських, так і польських напівгрошів, робимо нескладний розрахунок. Виходить, що 1560 руських напівгрошів дорівнювали 1650 польським напівгрошам (1200—180×2,5). Отже, різниця між руськими та польськими (або львівськими) напівгрошами при виплаті даної суми становила аж 90 польських напівгрошів!

Поступово згадки про руські напівгроші зникають з сторінок міських книг. У 1424 р. вони були виплачені містом Львовом по старому борговому зобов'язанню (*de antiqua ratione*)³⁴ — певно, була виконана його умова: повернення боргу тією самою монетою.

Оскільки львівські книги першої чверті XV ст. були лічильними і в них записувались навіть дрібні видатки та прибутки міста, на їх сторінках ми вперше зустрічаємось з дрібними монетами — денаріями, про які мовчала львівська актовa книга кінця XIV ст. Звичайно нотарій називає денарії, перелічуючи одноразові закупки недорогих продуктів та речей³⁵. З текстів не видно, якими були ці денарії: галицькоруськими — мідними чи польськими — білонними, через що важко встановити їх співвідношення з грошовою срібною монетою.

Характерною особливістю галицькоруського грошового рин-

³³ Akta grodzkie i ziemskie, t. IV. Lwów, 1873, № 10, стор. 20.

³⁴ Księga..., 1414—1426, стор. 115.

³⁵ Там же, стор. 23, 39, 127.

ку першої чверті XV ст. є поява золотих монет — флоринів італійського та угорського карбування. Згадки про них дуже часто зустрічаються на сторінках львівських прибутково-видаткових книг³⁶. Із запису 1406 р. нам стало відомо, що один флорин дорівнював половині польської лічильної гривни: «Solute sunt Bartoldo XXXVI marcas polonicales quas conceserat in florenis videlicet LXXII»³⁷ («Виплачено Бартольдові 36 польських гривен, які були видані відповідно 72 флоринами»). Таким же було співвідношення між золотими та срібними монетами і в тогочасній Польщі³⁸.

Поява золота на галицькоруському ринку на початку XV ст. була, з одного боку, результатом розгортання міжнародної торгівлі Львова та інших руських міст, з другого — втягування Галицької Русі у сферу загальнопольського грошового обігу.

Галицькоруське грошове господарство на початку XV ст. зазнає серйозних змін: відбулось злиття раніше відокремлених монетних систем Галицької Русі та Польщі, що виявилось у емісії низькопробних львівських напівгрошів, які проклали шлях польській монеті на галицькоруський ринок і разом з останньою витіснили з обігу високопробні руські напівгроші, що були внутрішнім змістом та символом автономного грошового господарства Галицької Русі другої половини XIV ст. Її грошовий ринок був поглинений польським ринком, подібно до того, як сама Галицька Русь з автономної області Польщі, якою вона спочатку була, перетворилась при Владиславі Ягелло у звичайну польську провінцію.

ДОДАТОК

ПЕРЕЛІК ЗНАХІДОК МОНЕТ ГАЛИЦЬКОЇ РУСІ, ЗГАДАНИХ У ТЕКСТІ

1. *Баківці, Ходорівський р-н Львівської обл. УРСР, 1860.* У грошовому скарбі серед польських монет Владислава Ягелла (1386—1434) знаходились три його руські напівгроші.

J. Stupnicki, O monetach halicko-ruskich, Biblioteka Ossolińskich (далі—Stup.). Lwów, t. 7, 1865, стор. 84.

2. *Бобулинці, Буцацький р-н Тернопільської обл. УРСР, 1862.* У скарбі, що налічував близько ста монет, серед празьких грошів Яна Люксембурзького (1310—1346) та Карла I (1346—1378) було чотири руських напівгроші Казимира III (1333—1370), шість — Владислава Опольського (1372—1378) та 30 — Людовика Угорського (1370—1382). Більшість монет цього скарбу, який датується кінцем XV ст., не була в обігу, тому добре збереглась.

Stup., стор. 84.

³⁶ Księga..., 1414—1426, стор. 16, 32, 37, 80, 81, 101, 133, 135; Księga..., 1404—1414, стор. 6, 19, 28, 31, 32, 38, 49, 53, 55, 56, 68.

³⁷ Księga..., 1404—1414, стор. 38.

³⁸ F. Piekosiński, вказ. праця, стор. 234.

3. *Великі Борки, Великоборківський р-н Тернопільської обл. УРСР, 1909.* Скарб з 140 монет розійшовся по руках. Відомо, проте, що він містив 80 більших та 60 менших монет. Почастило визначити лише дві монети: з більших — уламок празького гроша Яна, з менших — руський напівгріш Людовика.

Wiadomości numizmatyczno-archeologiczne (далі—WNA). Kraków, 1910, стор. 32.

4. *Волостков, Мостиський р-н Львівської обл. УРСР, 1902.* В скарбі налічувалось 200 празьких грошів Вацлава III (IV) (1378—1419), 150 польських та 40 львівських та руських напівгрошів Владислава Ягелла.

Zapiski numizmatyczne. Lwów, 1925, № 1, стор. 22.

5. *Галич, Івано-Франківської обл. УРСР, 1884—1885.* В руїнах церкви св. Ганни знайдено мідний галицькоруський денарій Владислава Опольського.

J. Szaraniewicz. O rezultatach poszukiwań archeologicznych w okolicy Haličza w roku 1884 i 1885 (далі—Szar.), Lwów, 1886 р.

6. *Глибочок, Борцівський р-н Тернопільської обл. УРСР (без року).* Знахідка галицькоруських монет Казіміра III та Владислава Опольського.

Przewodnik po muzeum Podolskiem w Tarnopolu. Tarnopol, 1913, стор. 9.

7. *Біля м. Куликова, Нестерівський р-н Львівської обл. УРСР, 1854.* Знахідка галицькоруського напівгроша Людовика.

Stup., стор. 137.

8. *Добросин, Нестерівський р-н Львівської обл. УРСР, 1844.* Скарб налічував 319 празьких грошів Вацлава III (IV), 95 польських та 231 руський напівгріш Владислава Ягелла.

Stup., стор. 83.

9. *Комарів, Галицький р-н Івано-Франківської обл. УРСР, 1884—1885.* В районі міста були виявлені руські монети Владислава Опольського та Владислава Ягелла.

Szar., стор. 80.

10. *Комарів, 1861.* У скарбі з 400 монет Владислава Ягелла разом з польськими були його ж руські та львівські напівгроші.

Stup., стор. 84.

11. *Кугурешти, Флорештський р-н Молдавської РСР, 1957.* Склад скарбу: а) галицькоруські монети, руські напівгроші: Людовика — 17, Владислава Опольського — 3, Владислава Ягелла — 388; львівських напівгрошей Владислава Ягелла — 7; б) польські монети, напівгроші Владислава Ягелла — 21; в) чеські монети, празькі гроші. Карла I — 7 (обрізані). Вацлава III (IV) — 101; г) молдавська монета, один гріш Олександра I Доброго (1400—1432); д) генуезько-татарські аспри з титулом герцога Філіппа Марії Вісконти (1421—1435) на аверсі та ім'ям Мухаммед-хана (1427—1436) на реверсі — 5; е) золоті тоординські монети — 39, з них одна (міста Хаджі-Терхана) з литовською контрамаркою; ж) невизначених монет — 7. Автори публікації відносять час заховання скарбу до рубежу 20—30 років XV ст.

В. И. Маркевич, Л. Л. Полевой и Ш. Р. Фин. Кугурештский монетно-вещевой клад XV в.— Труды государственного историко-краеведческого музея МССР за 1960 г. Кишинев, 1961, стор. 75—112.

12. *Львів, 1840.* В річці Полтві при розчистці було знайдено велику кількість мідних денаріїв часів Казіміра III та Людовика.

K. Stronczyński. Dawne monety polskie dynastyi Piastów i Jagiełłonów, cz. III. Piotrków, 1885, стор. 32.

13. *Львів, 1826—1865.* Під горою «Високий замок» дощі не раз вимивали з землі багато мідних руських денаріїв.

Stup., стор. 82.

14. *Микулинці, Микулинецький р-н Тернопільської обл. УРСР, 1894.* Монетний скарб, що складався з 7 львівських, 100 руських та 248 польських напівгрошів Владислава Ягелла, потрапив до одного з музеїв Львова.

WNA, 1895, стор. 345.

15. *Рогатин, Рогатинський р-н Івано-Франківської обл. УРСР, 1865.* Серед польських монет скарбу часів Владислава Ягелла, знайденого в околицях міста, знаходились також руські напівгроші цього короля.

Stup., стор. 8

Н. Ф. Котляр

ДЕНЕЖНЫЙ РЫНОК ГАЛИЦКОЙ РУСИ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XIV — ПЕРВОЙ ЧЕТВЕРТИ XV в.

Резюме

Параллельное изучение находок монет и свидетельств письменных источников позволило установить главные закономерности развития денежного хозяйства Галицкой Руси и даже — для начала XV в. — определить подлинные соотношения между номиналами ее рынка. Одновременно удалось проследить общую тенденцию денежного хозяйства Галицкой Руси рассмотренного периода, выразившуюся в постепенном слиянии ее денежного обращения с польским. На рубеже XIV и XV в. польские низкопробные монеты проникают на ранее обособленный галицкий денежный рынок, что приводит к ликвидации в конце первой четверти XV в. автономии денежного хозяйства и монетного дела Галицкой Руси.